

Григор'єва О.В.

*кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри економіки підприємства та управління персоналом
Полтавського національного технічного університету
імені Юрія Кондратюка*

Міщенко А.Ю.

*студентка
Полтавського національного технічного університету
імені Юрія Кондратюка*

Hryhoryeva O.V.

*PhD in economics,
Associate Professor of Enterprise Economics
and personnel management department
Poltava National Technical Yuri Kondratyuk University*

Mischenko A.O.

*Student
Poltava National Technical Yuri Kondratyuk University*

КРИЗОВІ ЯВИЩА В ЕКОНОМІЦІ ТА ЇХ ПРОЯВИ НА ПІДПРИЄМСТВІ

ECONOMIC CRISIS AND THEIR MANIFESTATION AT THE ENTERPRISE

Анотація. У статті розкрито сутність понять «криза», «кризові явища в економіці», досліджено розвиток цих понять та їх сучасне трактування. Визначено основні наслідки дії кризових явищ на стан підприємства. Узагальнено класифікаційні ознаки, виділено основні види економічних криз, охарактеризовано фактори та критерії оцінки форми прояву кризових явищ на підприємствах. Окреслено основні заходи, які підприємство може застосовувати для протидії кризовим явищам в системі антикризового управління.

Ключові слова: криза, кризові явища, ризик, класифікація кризових явищ, форми прояву кризових явищ.

Вступ та постановка проблеми. Ринкова економіка періодично зазнає економічних криз. Для економічного розвитку характерні періодичне виникнення, загострення та розв'язання соціально-економічних суперечностей. Кризові явища, які постійно перебувають у тісному зв'язку з економікою країни, істотно вплинули на поведінку підприємств, використання новітніх технологій для виробництва, найманої праці, закупівлю необхідної техніки, зниження доходів, подорожчання сировини, зростання податків, підвищення комунальних тарифів та інші економічні чинники.

Оцінювання та класифікація кризових явищ необхідні для проектування на довгостроковий період часу діяльності підприємства. Систематизація дає змогу виявити негативні аспекти і тенденції розвитку суб'єкта господарювання, а також виробити стратегію захисту від кризових явищ та майбутнього розвитку, дає змогу усунути наявні вади й підвищити ефективність діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Кризові явища в економіці як об'єкт дослідження були в центрі уваги багатьох вчених, як зарубіжних, так і вітчизняних. Серед них слід назвати таких, як К. Маркс, В. Гаєць, Дж.М. Кейнс, М. Кондратьєв, П. Самуельсон, Р.Дж. Хоутрі, Й. Шумпетер, Ш. Геффернан, К.П. Кіндлебергер, Ф.С. Мишкін, Д.Д. Сакс, А. Шварц, Г. Бірман, В.М. Иванов, В.В. Ковальов, Р.В. Уотермен, Е.А. Уткін, Дж. Фіннерті, С. Шмідт, О.І. Барановський, А.І. Ковальов, А.А. Чухно. Проте розвиток економічних систем, форм функціонування економіки, ресурсів, що використовуються, навколишнього середовища та інших суттєвих чинників вимагає постійних досліджень цього поняття та його впливу на діяльність суб'єктів господарювання.

Метою роботи є виявлення сучасних підходів до класифікації та систематизації чинників, що викликають кризові явища в економіці та впливають на діяльність підприємств.

Результати дослідження. У сучасному ринковому середовищі створення продукту має певну особливість: протягом певного періоду його звичний хід переривається кризою, що означає різкий переломний момент. Підприємства все більше уваги приділяють поняттю «криза» та способу класифікації кризових явищ.

Енциклопедичне визначення кризи (від гр. “krisis” – «поворотний пункт, рішення») трактує її як різкий крутий перелам, скрутне становище [1]. В процесі розвитку наукових досліджень поняття «криза» набуло більш глибокого змістовного значення. Так, нині існує велика кількість суджень різних науковців щодо визначення поняття «криза».

Одне з перших ґрунтовних досліджень визначення «криза» можна знайти у працях К. Маркса, де зустрічається кілька визначень, кожне з яких розкриває різні аспекти цього багатогранного поняття в економіці [2]:

- 1) криза є моментом поручення чи перерви процесу відтворення;
- 2) криза – вихідний пункт для великих нових вкладень капіталу, що більшою або меншою мірою створює нову матеріальну базу для наступного економічного циклу;
- 3) криза – момент тимчасового насильницького руйнування наявних у ринковій економіці протиріч, насильницького «вибуху», що на якийсь час відновлює порушену в економіці рівновагу;
- 4) криза – спосіб насильницького здійснення єдності фаз процесу виробництва, що відокремилися й стали самостійними відносно один одного;

5) криза є насильницьким відновленням моментів, що стали самостійними, і насильницьким перетворенням на щось самостійне таких моментів, які становлять щось єдине;

6) криза – форма вирівнювання.

Сучасне широке визначення поняття «криза» трактує її як фазу економічного циклу, під час якої відбувається різке відновлення порушення відтворювальних пропорцій шляхом спаду виробництва, недовантаження виробничих потужностей, зростання безробіття та інших негативних явищ. Це широкомасштабна, непередбачена подія, яка веде до потенційно негативних результатів. Ця подія та її наслідки можуть завдавати серйозної шкоди усій організації, а саме працівникам, продукції, зв'язкам, фінансам та репутації [3].

У сучасній літературі ще не встановилося загально-визнаного уявлення про кризи в розвитку соціально-економічної системи, яка характеризується цілісною сукупністю взаємопов'язаних і взаємодіючих соціальних і економічних інститутів, суб'єктів і відносин щодо розподілу і споживання матеріальних і нематеріальних ресурсів.

Поняття «криза» дуже пов'язано з таким поняттям, як «ризик», яке тією чи іншою мірою впливає на методологію прийняття будь-якого управлінського рішення.

Джерело ризику, що може спричинити кризу, – фактори, явища або процеси, які спричинюються невідомістю та конфліктністю. Фактори поділяються на об'єктивні та суб'єктивні [4]:

1) об'єктивні фактори – фактори, які не залежать від підприємства або є зовнішніми, а саме законодавча база, соціально-економічні (політичні, ринкові, митні), природні фактори;

2) суб'єктивні фактори – фактори, які безпосередньо залежать від підприємства, а саме рівень організації виробництва, можливість забезпечення якості продукції, вибір типу контрактів, ступінь кваліфікації.

Причини кризи – сукупність подій або явищ, внаслідок яких формуються кризові явища, які створюють перешкоди для існування та подальшого розвитку об'єкта, який аналізується.

Кризові явища – це невелика кількість нестійких кризових проявів, що виникають синхронно один до одного у різних напрямках діяльності підприємства, або певне явище, що виникає під час реалізації конкретного процесу функціонування суб'єкта діяльності.

Донедавна кризові явища здебільшого розглядалися лише на макрорівні, мікрорівень кризових явищ як об'єкт дослідження з'явився порівняно недавно, хоча більшість дослідників зазначає, що криза розпочинається з надвиробництва капіталів та товарів саме на рівні суб'єктів господарювання. Останніми роками загострилися політична та макроекономічна нестабільність, навіть у країнах зі стабільною економікою, ускладнилися умови щодо функціонування суб'єктів господарювання як внутрішнім, так і зовнішнім середовищем. У зв'язку з цим підвищилася увага до вивчення кризових явищ на окремому підприємстві.

Кризові явища, як правило, формуються на основі зовнішніх та внутрішніх факторів, які зазвичай негативно впливають на діяльність підприємства. Це завдає шкоди цілісній системі або окремим його елементам, і, як наслідок, цей вплив може призвести до виникнення проблем і в подальшому знищення системи загалом.

Внутрішні фактори – виникнення кризових явищ, інтенсивність прояву яких залежить від діяльності підприємства, прокується певними рішеннями, подіями

або внутрішнім станом системи. Існує величезна кількість внутрішніх факторів, які призводять до виникнення кризових явищ, а саме:

- некомпетентність менеджменту;
- низький рівень кваліфікації персоналу;
- незадовільна організація маркетингу і збуту, втрата ринків;
- підвищення рівня витрат;
- недостатній або застарілий технічний рівень виробництва;
- прорахунки у сфері постачання;
- брак інновацій;
- постачання бракованої сировини;
- незадовільна робота планування, аналізу, інформаційного забезпечення, контролю;
- відсутність стимулів праці у персоналу тощо.

Зовнішні фактори – фактори, виникнення та інтенсивність прояву яких не залежать від діяльності підприємства, а обумовлюються станом зовнішнього оточення (соціальна, економічна, політична, екологічна та інші сфери).

Основні ознаки кризових явищ на підприємстві – поява перших ознак негативних тенденцій, стійкість цих тенденцій, ділові конфлікти, наростання фінансових проблем тощо.

Характерною особливістю є те, що кризові ситуації виникають на всіх стадіях життєвого циклу підприємства [6]. Однак реалізація всієї сукупності процедур антикризового управління починається лише на певному етапі життєвого циклу, а саме в умовах різкого спаду, який характеризується, як правило, неплатоспроможністю підприємства. Слід зауважити, що на мікроекономічному рівні кризи не можна уподібнювати з будь-яким окремо взятим етапом життєвого циклу. Також хибним є уявлення, що кризові явища характерні лише для стадії «старість». Кризові ситуації виникають на всіх стадіях життєвого циклу підприємства. Кожна наступна фаза стає можливою тільки в результаті подолання кризових явищ на діючому етапі.

Існують певні заходи за для збереження підприємства, основою яких є [5]:

- зменшення витрат;
- закриття підрозділів фірми;
- скорочення персоналу;
- скорочення виробництва і збуту.

Водночас змінюється або зміцнюється керівництво підприємства, проводяться комплексний аналіз та оцінка ситуації, а також, якщо потрібно, коригуються філософія, основні принципи діяльності фірми.

Кризові явища, що виникають, прогресують і трансформуються, неоднакові не тільки зі своїх причин і наслідків, але й за самою сутністю. Важливим елементом аналізу, оцінки та управління кризовими явищами є розроблення їх класифікатора – результату їх класифікації.

Класифікація – це система розподілення об'єктів (процесів, явищ) за класами (групами) відповідно до визначених ознак. Класифікація об'єктів, явищ і процесів фактично формує їх структуру, для опису якої використовують такі поняття, як, зокрема, клас, тип, вид.

Складність класифікації кризових явищ полягає у різноманітності поглядів авторів. З цієї проблемою стикаються під час вирішення різних завдань (поточні, довгострокові), які постають перед підприємством. Існують певні види криз, які впливають на діяльність усіх організацій без винятку. Проте існують і специфічні види кризових явищ, характерні лише для окремих видів діяльності. Наприклад, кризові явища, які виникають в рослинницькій галузі, відрізняються від машинобудівної промисло-

Класифікація видів криз в економіці

Критерії	Вид економічних криз
За рівнем виникнення	Глобальні (світові), державні, регіональні, міжгалузеві, галузеві, фірмові (мікрорівень)
За місцем виникнення	Локальна криза, системна, стратегічна
За масштабами впливу	Мікрокризи, мезокризи, макрокризи, міжнародні
Характер причини виникнення	Закономірні, випадкові
За тривалістю в часі	Короткострокові, тривалі
За ступенем керованості	Керовані, некеровані
За ступенем тяжкості	Легкі кризові явища, середньої тяжкості, катастрофічні
За характером повторюваності	Циклічні, нециклічні
За сферою функціонування	Соціальні, технічні, юридичні, політичні, екологічні, інформаційні, комбіновані
За характером розвитку	Раптові, поступові
За можливістю прогнозування	Прогнозовані, частково прогнозовані, непрогнозовані
Стосовно суб'єктів господарювання	Зовнішні, внутрішні
За походженням	Штучні, природні
За наслідками прояву	Загальні, специфічні, індивідуальні

вості. З цим явищем підприємства стикаються на різних етапах своєї діяльності, причин виникнення кризових явищ може бути дуже багато. Під причиною виникнення розуміється певна умова, що викликає страх за отримання майбутнього результату [4].

Кризові явища в економіці породжують виникнення економічних криз, які суттєвим чином впливають на діяльність підприємств. Узагальнена класифікація видів економічних криз представлена у табл. 1.

Критерії, за якими можна виокремити форми прояву економічної кризи на діяльність підприємства, можна класифікувати за такими ознаками:

- за стратегічним розвитком підприємства (зростання, стагнація та занепад);
- за стадіями життєвого циклу підприємства (заснування, зростання та старість);
- за причинами (екзогенні та ендогенні);
- за агрегованим становищем (латентна та гостра);
- за загрозами цілям підприємства (стратегія, результати та ліквідність).

Таким чином, у наведених вище визначеннях чітко простежується тенденція авторських тверджень, заснована на тому, що криза – це ситуація, що призводить до оптимізації системи або до її знищення у зв'язку з неспроможністю адаптуватися до нових умов. Найбільш простою формою і водночас складовою кризи є кризове явище. Цей показник в діяльності підприємства є моментом різкого загострення суперечностей, які виникають у процесі взаємодії окремих елементів мікроекономічних систем між собою та з зовнішнім середовищем.

Висновки. Кризові явища – це невелика кількість нестійких кризових проявів, що виникають синхронно один до одного у різних напрямках діяльності підприємства, або певне явище, що виникає під час реалізації конкретного процесу функціонування суб'єкта діяльності. Кризові явища створюють загрозу для підприємства, випробовують на міцність, стають певним фільтром, проте це шанс для багатьох підприємств, який виявляється, створюючи передумови для подальшого розвитку та підвищення конкурентоспроможності на ринку.

Підсумовуючи вищезазначене, можна стверджувати, що кризові явища є переломним моментом в діяльності суб'єктів господарювання на кожному життєвому циклі підприємства. Наслідком може бути знищення діяльності або вдале подолання кризи. Під час вирішення проблем, які пов'язані з кризовими явищами, важлива якість управління. Висока компетентність керівників дасть змогу не тільки побороти кризу, але й досягти нових, високих результатів. Тому класифікація видів економічних криз та критеріїв їх впливу на діяльність підприємства, яка наведена вище, дасть змогу поглибити розуміння цього поняття як процесу, його закономірностей та тенденцій проникнення, а також дасть змогу більш детально аналізувати кризові ситуації, що виникають в діяльності різних суб'єктів господарювання. Нині кризові явища гальмують розвиток вітчизняних підприємств. Вкрай важливим є практичне застосування класифікації цього показника підприємствами, яке в подальшому допоможе під час розроблення та впровадження комплексу заходів, які б були здатні забезпечити якісні зміни у виробництві продукції підприємств.

Список використаних джерел:

1. Большой энциклопедический словарь. – 4-е изд. – М. : Советская энциклопедия, 1987. – 1597 с.
2. Маркс К. Проблема кризисов. Разрушение капиталов при кризисе / К. Маркс, Ф. Энгельс. – 2-е изд. – М. : Госполитиздат, 1963. – Т. 26. – Ч. II. – С. 549.
3. Barton L. Crisis in organizations: Managing and Communicating in the Heat of Chaos. Cincinnati / L. Barton. – Ohio : South-Western, 1993. – 230 p.
4. Останкова Л.А. Аналіз, моделювання та управління економічними ризиками : [навч. посіб.] / Л.А. Останкова, Н.Ю. Шевченко. – К. : Центр учбової літератури, 2011. – 256 с.
5. Штангрет А. Антикризове управління підприємством : [навчальний посібник] / А. Штангрет, О. Копилук. – К. : Знання, 2007. - 335 с.
6. Кривовяз'юк І.В. Кризові явища в українській економіці та їх зв'язок з циклічністю / І.В. Кривовяз'юк // Економіка та держава. – 2011. – № 12. – С. 5–8.

Аннотация. В статье раскрыта сущность понятий «кризис», «кризисные явления в экономике», исследованы развитие этих понятий и их современная трактовка. Определены основные последствия действия кризисных явлений на состоянии предприятия. Обобщены классификационные признаки, выделены основные виды экономических кризисов, охарактеризованы факторы и критерии оценки формы проявления кризисных явлений на предприятиях. Перечислены основные мероприятия, которые предприятие может использовать для противостояния кризисным явлениям в системе антикризисного управления.

Ключевые слова: кризис, кризисные явления, риск, классификация кризисных явлений, формы проявления кризисных явлений.

Summary. The article reveals the essence of concepts “crisis”, “economic crisis investigated”, the development of these of concepts and their modern interpretation. Certain basic results from the action of the economic crisis investigated are on the state of enterprise. The generalized classification criteria and identified the main types of economic crises are characterized factors and criteria for evaluation of forms of crises in the enterprise. Outlined basic measures that an enterprise can apply for counteraction to the economic crisis investigated in the system of management by a crisis.

Key words: crisis, crisis condition, risk, classification crisis, forms of manifestation of crisis phenomena.